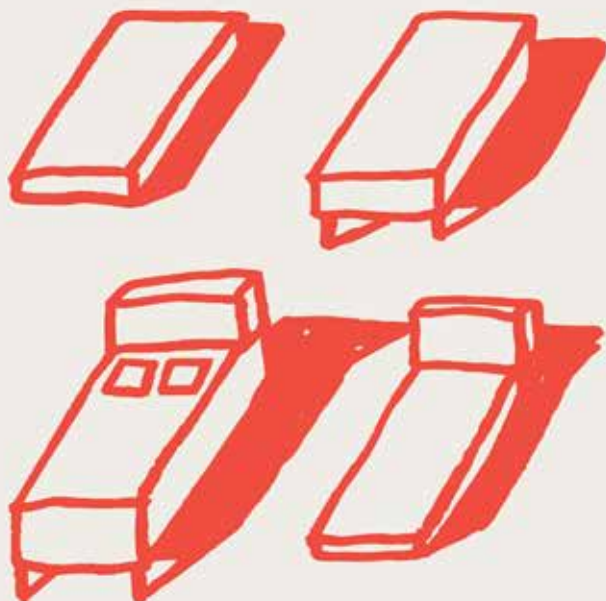

YATAKTA NELER YAPTIK?

BRIAN FAGAN
NADIA DURRANI

Tellekt

ÇEVİRİ: CEREN DEMİRDÖĞDÜ

YATAY BİR TARİH

YATAKTA NELER YAPTIK?

YATAY BİR TARİH

Tellekt_30

Yatakta Neler Yaptık?: Yatay Bir Tarih, Brian Fagan & Nadia Durrani

Çeviri: Ceren Demirdöğdü

What We Did In Bed: A Horizontal History

İlk (çeviride kullanılan baskı): Yale University Press, 2019

© 2019, Brian Fagan ve Nadia Durani

© 2021, Can Sanat Yayınları A.Ş.

İlk olarak Yale University Press tarafından yayımlanmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. baskı: Temmuz 2021, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Didem Bayındır

Düzeltili: Mert Tokur

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak Tasarımı ve Uygulama: Bora Başkan

İç Kapak Görseli: My Bed, Tracey Emin, 1998

Baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 43087

ISBN 978-625-7118-21-7

Tellekt

tellekt.com • bilgi@tellekt.com

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza, No: 9/25 Sarıyer / İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

Sertifika No: 43514

Tellekt, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin markasıdır.

twitter.com/tellekt • facebook.com/tellekt • instagram.com/tellekt

YATAKTA NELER YAPTIK?

YATAY BİR TARİH

BRIAN FAGAN & NADIA DURRANI

ÇEVİRİ:

CEREN DEMİRDÖĞDÜ

Tellekt

BRIAN FAGAN, 1936'da İngiltere'de doğdu. Lisans, yüksek lisans ve doktora derecelerini Cambridge Üniversitesi'nden aldı. California Üniversitesi'nde antropoloji profesörüdür. Diğer eserleri arasında *The Adventure of Archaeology* (Arkeolojinin Serüveni), *The Little Ice Age* (Küçük Buz Devri) ve *A Little History of Archaeology* (Arkeolojinin Kısa Bir Tarihi) bulunmaktadır.

NADIA DURRANI, Arkeoloji alanında doktora eğitimi aldı. Yirmi yılı aşkın süredir arkeoloji üzerine yazılar yazan Durrani *Current World Archaeology* dergisinin eski editörüdür.

CEREN DEMİRDÖĞDÜ, 1983'te doğdu. Lisans derecesini Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden, yüksek lisans derecelerinden ilkinin San Francisco State Üniversitesi Tarih Bölümü'nden, ikincisini ise İstanbul Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nden aldı. Daha önce Toni Morrison'ın *Ötekilerin Kökeni* (2019) ve Guy Standing'in *Temel Gelir* (2020) adlı eserlerini Türkçeye çevirmiştir.

My Bed [Yatağım], Tracey Emin. Tate Modern, Londra, 1999.

Matt için

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
GİRİŞ	13
1. GÜN YÜZÜNE ÇIKARILAN YATAKLAR	23
2. ZAMAN İÇİNDE UYKU	47
3. BÜYÜK PATLAMA	65
4. EBİYİ ÇAĞIRIN	89
5. ÖLÜM VE ÖTESİ	111
6. YABANCI YATAK ARKADAŞLARI	133
7. TAŞINAN YATAKLAR	157
8. UMUMA AÇIK YATAK ODASI	179
9. MAHREM BİR SİĞİNAK	199
10. YARININ YATAKLARI	223
NOTLAR	239
KAYNAKÇA	247

RESİMLER

255

DİZİN

257

TEŞEKKÜR

Aslında iki arkeolog olarak böyle bir kitap yazmak, hayatımızın üçte birini içinde geçirdiğimiz yataklar üzerine bir çalışma kaleme almak aklımızın ucundan bile geçmemiŐti. BaŐlangıçta amacımız, yatakları arkeolojik eserler olarak ele alan bir araştırma yürütmekti fakat süreç içinde bu araştırma, yatakta neler yaptığımızı anlatan tarihsel bir çalışmaya dönüŐtü.

Araştırmamızın, yazılması zor fakat son derece ilginç bir kitaba dönüşmesi esasen birtakım beklenmedik olaylar neticesinde mümkün oldu. Brian, Şilte imal eden ve o sırada birleŐme aşamasında olan Serta ve Simmons adlı iki Őirketin yöneticilerinden oluşan küçük bir gruba yatakların tarihi konulu bir konuşma yapmak üzere davet edildi. Yale Üniversitesi'nden Bill Frucht bu konuşmadan haberdar olunca Brian'ı bu konuda bir kitap yazmaya ikna etti. Brian da birlikte çalışmalar yürüttüğü arkadaŐı Nadia Durrani'ye ortak yazar olarak bu projeye katılmasını teklif etti.

Teşekkür borçlu olduğumuz pek çok kişi var. Brian, Montreal'deki Mobilis Stratejik DanıŐmanlık Hizmetleri'nde görev yapan Chris Cooper ve Mary Larson'a, kendisine Serta ve Simmons projesi danıŐma ekibinde yer alma fırsatı verdikleri ve desteklerini esirgemedikleri için Őükranlarını sunuyor. Kitabın ortak yazarları olarak ikimiz de Yale University Press'ten Bill Frucht'a bizi bu projeyi gerçekteŐtirme konusunda cesaretlendirdiği için, Shelly Lowenkopf'a

çok değerli önerileri için ve redaktör Lawrence Kenney'e projenin son aşamasında bize çok keyifli bir süreç yaşattığı için teşekkür ederiz. Kitabı yazarken o kadar çok arkadaşımızdan, meslektaşımızdan yardım aldık ki bütün bu kişilere tek tek teşekkür etmemiz çok zor. Bu arkadaş ve meslektaşlarımıza değerli yorumları, fikirleri ve önerileri için minnettar olduğumuzu belirtmek isteriz; toplu teşekkürümüzü kabul ederseniz bizi çok mutlu edersiniz. Aidan Dodson, John Herbert, Matthew Hillier, Caroline Malone, George Michaels, Ortrun Peyn, Samina Riaz, Vernon Scarborough ve Kathleen Sharp'a ise özel olarak teşekkür etmeyi borç biliriz.

Son olarak, kitabı tamamlamaya çalıştığımız uzun süreçte yokluğumuza tahammül eden ailelerimize en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz. Onların desteği olmasaydı bu işi başaramazdık. Her birinize ve tabii Büyük Kedi Atticus Catticus Catamore Moose'a da çok teşekkür ediyoruz.

GİRİŞ

Groucho Marx bir zamanlar şöyle bir espri yapmıştı: “Yatakta yapılamayacak şey, yapılmasa da olur.” Marx çok da haksız sayılmazdı çünkü tarihe baktığımızda görüyoruz ki insanların yatakta yapmadıkları şey yok gibi. Antik Mısırlılar yatağın, öbür dünyaya geçişte çok önemli bir yeri olduğuna inanıyorlardı; Shakespeare’in zamanında yatak, insanların bir arada, keyifle vakit geçirebilecekleri bir yerdi; İkinci Dünya Savaşı esnasında, Winston Churchill İngiltere’yi yatağından yönetmişti.

Fakat bugün, yatağın artık gölgede kaldığına tanık oluyoruz. Uyku terapistleri yatağı yalnızca uyumak ve sevişmek için kullanmamız gerektiğini öğütüyorlar bize. Belki bu yüzden, yani yatak artık “özel” alan olarak görüldüğü için günümüz tarihçileri ve arkeologları da yatağı göz ardı ediyorlar. Yatağın tarihi ve hayatımızda oynadığı birçok rol hakkında inanılmayacak kadar az şey yazılıp çiziliyor. Fakat hayatımızın hâlâ neredeyse üçte birini içinde geçirdiğimiz yatağın bize anlatacak çok hikâyesi var. Atalarımız ana rahmine yatakta düştüler, yatakta öldüler ve yaşamları boyunca yatakta kim bilir

daha neler neler yaptılar. Dolayısıyla yatakla ilgili bir kitap yazmanın sayısız yolu vardı. Biz, kendimize bir dizi konu belirlemeyi ve yataklarımızı bu konu başlıkları altına yerleştirmeyi tercih ettik. Yatakta yaptıklarımızın yeni ve yatay bir tarihini anlatabilmek için ise en güzel yatak hikâyelerini seçtik.

İnsan yatakta sevişti, yatakta doğdu, öldü, yemek yedi, hükümler verdi, komplolar kurdu, korkudan titredi, rüyalar gördü... Tüm bunlar yatak odası sahnesini sanatçılar için zengin bir ilham kaynağı haline getirdi. Birlikte çırilçiplak yatağa uzanmış, Tanrı'nın vahyine mazhar olmuş üç bilge erkek motifi Ortaçağ Avrupa'sında sıklıkla kullanılan Hıristiyan motiflerden biriydi. 18. yüzyılda pek çok ressam beyefendinin bakışları ise dağınık çarşafaların içinde aygın baygın uzanmış çıplak kadınlara yöneldi. Kimi zaman bu kadınlar, Henry Fuseli'nin *Kâbus* (1781) adlı tablosunda da gördüğümüz gibi, bir düşmanın yahut tuhaf bir hayvanın iğfali karşısında savunmasızlardı. 1787'de Fransız ressam Jacques-Louis David'in, Sokrates'i ölüm döşeğinde resmettiği sahnede, 70 yaşındaki filozofun kaslı, kanlı canlı bedeni, Fransız Devrimi arifesinde adaletsiz otoriteye karşı yürütülen haklı direnişin vücut bulmuş haliydi adeta. İlerleyen zamanlarda, içinde yatanı değil yatağın kendisini öne çıkaran, boş, ahşap yatakların tasvir edildiği eserler karşımıza çıkmaya başladı. Örneğin Van Gogh *Arles'daki Yatak Odası* (1888) adlı tablosunda insanı kendine çeken, kan kırmızı bir yatak resmetmiş; Robert Rauschenberg ise *Bed* [Yatak] (1955) adlı eserindeki yorganı oje, diş macunu ve boya kullanarak renklendirmişti. Daha yakın geçmişte, enstalasyon sanatçısı Chiharu Shiota yatağı konu edinen, neredeyse uhrevi diyebileceğimiz, girift eserler üretti. Örneğin, kadın hastalıkları ve zafiyet gibi konular ile mitolojinin harmanlandığı *During Sleep* [Uykuda] (2002) adlı eserde, beyaz gecelikleriyle hastane yataklarında uyuyan kadınları gördük.

Fakat belki de tüm bu yatak temalı eserler arasında en meşhuru İngiliz sanatçı Tracey Emin'in *My Bed* [Yatağım] (1998) adlı çalışması oldu. Tracey Emin bir buhran dönemi sonrasında gelen anlık bir ilhamla ortaya çıkardığı eserinde, yatağının o darmadağın halini ve

yatağın etrafındaki boş şişeleri, sigara izmaritlerini, regl kanyla lekelenmiş iç çamaşlırları ve kullanılmış kondomları sergiliyordu. *My Bed* bir anda pek çok sert eleştirinin hedefi haline geldi. Bu eleştirilerin temelinde, eserin gerçek bir “sanat” eseri olarak kabul edilip edilemeyeceğine ilişkin sorgulamalar yatmıyordu yalnızca. Özellikle de günümüzde yatağın son derece özel bir alan olduğu düşünülüyor için yöneltiliyordu bu eleştiriler. Terbiyeli bir toplumda yatak, insanların gözüne sokulacak yahut uluorta tartışılacak bir şey değildi. Gelgelelim bu, esasen çok yeni bir düşünme şekli. Tarihçi Carole Shammas’ın, biraz da şakayla karışık, Yatak Çağı diye adlandırdığı erken modern dönemde yatak, çoğu zaman, herkes görsün diye evin en önemli odasında sergilenen, bir ailenin satın alabileceği en kıymetli, en pahalı mobilyaydı. Üstelik yatak takıntımızın tarihi, erken modern dönemden çok daha eskilere dayanıyor.

En eski atalarımızın yataklarına ilişkin herhangi bir kanıt ulaşılabildiği değil. Atalarımız Afrika’nın göbeğinde, yırtıcı hayvanların cirit attığı ortamlarda uyumak için önceleri ağaçları kullandılar; zaman ilerledikçe kaya sığınaklarında, mağaralarda ve açık hava kamplarında yaktıkları parlak ateşin etrafına toplandılar. Peki bu insanlar, geceleri pusuya yatan hayvanlardan kendilerini korumayı nasıl başardılar? Ateşin kontrollü olarak kullanılabilmesi insanlara ısınma ve yiyecekleri pişirme imkânı sunmakla kalmadı; karanlık çöktükten sonra bir araya gelip uyuyabilecekleri güvenli bir ortam da sundu. Büyük hayvanların geceleri avlanmaya çıktığı, balta girmemiş ormanların karanlığında ateş hem ışık veriyor hem de güvenlik sağlıyordu. Gözümüzün önüne getirelim: Bir tarafta, avlanmaya çıkmış bir grup insan yanan kocaman ateşin etrafında oturmuş; alevler karanlıkta titreyiyor. Diğer taraftaysa avlarının peşine düşmüş yahut ateşin uzağına fırlatılıp atılmış kemikleri yemek için yaklaşan hayvanların gözleri karanlıkta bir parlayıp bir sönüyor. Gece çöktüğünde insan hayatının merkezinde işte böyle bir ateş ve kaya sığınakları bulunuyordu.

Bildiğimiz en eski yataklar Güney Afrika’da bir mağarada bulundu. Yaklaşık 70 bin yıl önce yaşamış modern insandan geriye kalan bu yataklar mağaranın oyulmuş zeminine yerleştirilmişti. İl-

ginçtir, *bed* [yatak] sözcüğünün Proto Germanik* kökü “toprağın kazılmasıyla oluşturulmuş dinlenme yeri” anlamına geliyordu. Gayet münasip bir anlam: Hem ilk yataklar esasen toprağın oyulması suretiyle oluşturulduğu için hem de yatak başka pek çok amaca hizmet etse bile, temelde hep dinlenme yeri olarak kullanıldığı için.

Günümüzün iyi ısıtılmış evlerinde yaşarken atalarımızın doğadaki her türlü tehlikeye karşı ne kadar savunmasız olduklarını unutturuyoruz. Fakat hem ısınabilme hem de kendilerini koruyabilme kaygısı taşıyan bu insanlar için nerede ve ne şekilde uyuyacakları sorusu hayati bir önem taşıyordu. Sıcaklığın sıfırın altında seyrettiği iklim şartlarında, örneğin Son Buzul Çağında yahut sadece iki yüz yıl önce Arktik Kanada’da yaşayan insanlar, günler kısalmış havalar bir anda soğumaya başlayınca yataklarına çekilir, kürk yığınlarının altında adeta bir kış uykusuna yatarlardı. 4.000 yıl önce Arktik bölgede yaşayan insanlar ise aylar süren geceyi kışlık barınaklarında, kendilerini sıcak tutacak, kalın misk sığırı postlarının altında, birbirlerine sokularak yarı uykuda geçirirler; besin ve ısı kaynaklarını, ihtiyaç duydukları anda ulaşabilecekleri bir yerde tutarlardı.

Bugün hâlâ milyonlarca insan toprak, beton yahut tahta zemin üzerinde battaniyelere, kürklere sarınarak veya kat kat giyinerek uyuyor. Fakat yaklaşık 5.000 yıl önce uygarlığın yükselişiyle birlikte, insanlar, özellikle de seçkin sınıfa mensup olanlar yataklarını yerden yükseğe yerleştirmeye başladılar. İşte bu sedir örneklerinden bazıları Antik Mısır’ın kuru iklimi sayesinde bozulmadan günümüze ulaşabildi. Tutankamon’un zamanına, yani yaklaşık olarak MÖ 14. yüzyılın ortalarına varıldığında, bugün bildiğimiz haliyle yatağın temel tasarımı artık iyiden iyiye kabul görmüştü; tek fark, o dönemde kullanılan yatağın baş tarafının bugünküne kıyasla biraz daha yüksek olması ve ayak ucunda, uyuyan kişinin kayıp düşmesini önleyecek bir ayak dayanağının bulunmasıydı. Başta insan, altı üstü bir uyku platformu ne kadar çeşitlilik gösterebilir ki diye düşünüyor fakat konuyu eşeledikçe tahmin ettiğimizden çok daha fazlasıyla karşılaştık. Kar-

* Tüm Germen dillerinin atası olduğu düşünülen tarihhöncesi varsayımsal dil. (Y.N.)

sımıza çıkanlar arasında dolap içi yataklar, hamaklar, yere yakın su yatakları, hatta yerden yaklaşık beş metre yüksekte duran yataklar bile vardı. Tüm bu çeşitlilik bir yana, yatağın dikdörtgen şeklindeki temel tasarımı son 5.000 yıl içinde neredeyse hiç değişmedi. Hatta bu süreçte şiltelerin de pek değiştiğini söyleyemeyiz. Otlar, saplar, samanla doldurulmuş çuvallar yahut bez hurçlar yüzyıllar boyu şilte görevi gördü. Böceklerden ve dolgu malzemesinin verdiği rahatsızlıktan sakınmak isteyenler, tabii maddi güçleri de elveriyorsa, birkaç kat şiltenin üzerinde uyumayı tercih ettiler. Her gün bir yenilikle çıkagelen uyku teknolojisi ve bu teknolojinin güya uykusuzlukla savaşmak için çıkardığı icatlar ise esasen içinde yaşadığımız yüzyılın ürünleri.

Uyku, uykunun evrimsel tarihi ve özellikle bölünmüş uyku düzeni üzerine çok sayıda çalışma yürütüldü. Bunlardan anladığımız kadarıyla, elektrik lambasının henüz geceleri gündüze çevirmediği zamanlarda, bölünmüş uyku yaygın bir alışkanlıktı. İnsanlar, diyelim, dört saat uyku çekiyor; sonra uyanıp sevişerek, rüyalarını çözümlenerek, dua ederek, günlük işlerle uğraşarak, arkadaşlarıyla bir araya gelerek yahut suç işleyerek ve daha başka kötülükler yaparak vakit geçiriyor; sonra da yatağa dönüp, yaklaşık bir dört saat daha uyuyorlardı. 17. yüzyıl kadar yakın bir dönemde, Londra sokakları sabaha karşı üçte mallarının reklamını yapan satıcıların sesleriyle yankılanıyordu; demek ki o saatte, bu malları satın almak isteyecek müşteriler bulmak pekâlâ mümkündü. Kimilerine göre, çağımız insanının milyarlarca dolar ederindeki uyku haptı bağımlılığı işte bu “doğal” uyku düzeninin ısrarla yadsınmasından kaynaklanıyor. Peki, geçmişte bazı şeyleri nasıl yaptığımızı anlamak bugün yaşadığımız uyku sorunlarını çözmek için yeterli olur mu?

Doğru, yatağı temelde uyumak için kullandık ama uyumak dışında daha pek çok şey de yaptık yatakta. Birçok kültürde yatak aynı zamanda sevişmek için kullanılıyordu. Fakat kimin kiminle, ne zaman ve nasıl seviştiği toplumdan topluma değişiklik gösteriyordu. Örneğin, kraliyet ailesinin sevişmeleri çoğu zaman özenle planlanırdı (bugün bunu düşünmek bile Prens William’ı yahut Prens Harry’yi muhtemelen irkiltecektir). Firavunların ve Çin imparatorlarının cin-

sel hayatları kâtipler tarafından kayda geçirilirdi. Saray dışında ise insanlar, cinsel hayatları söz konusu olduğunda çok daha rahat hareket edebiliyorlardı; kitaba uymayan davranışlar karşısında kaşlarını kaldırmayı görev bilen dinî otoriteler bu rahatlığı hiç tasvip etmeseler de durum böyleydi.

Çoğu zaman şunu da unutuveriyoruz: Her bilginin bir nesilden diğerine ağızdan ağza aktarıldığı, yazının olmadığı toplumlarda sözlü paylaşımın çok önemli bir yeri vardı. Karanlık kış gecelerinde, yaşlılar ve şamanlar hikâyeler anlatır, ilahiler söyler, doğüstü güçlerden söz ederlerdi. Hikâyeler herkesin aşına olduğu, daha önce defalarca anlatılmış hikâyelerdi belki ama evrenin nasıl işlediğini, insanın nereden geldiğini, doğanın ve mistik âlemin güçleriyle insan arasında nasıl bir ilişki olduğunu anlatan bu hikâyelerden çok şey öğrenirlerdi insanlar. Yatakta geçirilen zaman, insanları birbirlerini sevmek ve birbirlerinden bir şeyler öğrenmek üzere bir araya getiren bir tutkal işlevi görüyordu. Kişinin uyuduğu ve zaman geçirdiği yer, onun varoluşunun çok önemli bir parçasıydı.

Bizim bugünkü mahremiyet anlayışımız insanlık tarihinin çok büyük bir kısmında geçerli değildi. Çok sayıda insanın bir arada yatması demek bu insanların daha güvende olmaları demekti. Çocukların, ebeveynlerin, hatta tüm ev ahalisinin yahut hısım akrabanın bir arada yattığı olurdu. Yatağa ilişkin toplumsal kaideler esnekti ve sürekli değişiklik gösterebiliyordu. Keza, yatağımızı paylaştığımız insanlar da gecedен geceye değişebiliyordu. Kara veya deniz yolculuğu yapan insanların, yataklarını tanımadıkları kimselerle paylaşmaları 19. yüzyıl Avrupa ve Amerika'sında hâlâ olağan bir durumdu ki bu durum bazı ülkelerde bugün bile geçerlidir. Hancılar yatakları ya tek kişilik olarak kiralar ya da aynı yatağı paylaşacak kişi sayısına göre ücret alırlardı. Tabii, bu yatak arkadaşlığı usulünün pek de rahatlık sağladığı söylenemezdi. 16. yüzyılda yaşamış İngiliz şair Andrew Barclay, "Kimi döner durur, kimi sayıklar, kimi sarhoş gelir yatağa," diyerek yakınıyordu bu durumdan.

Yatak odasının ayrı bir oda olması bir zamanlar kraliyet ve soyluluk sembolüydü fakat o zaman bile bu oda sıklıkla bir kamu dairesi olarak işlev görebiliyordu. Fransa Kralı XIV. Louis ülkeyi yatağın-

dan yönetmiş, devlet işlerini yatağında idare etmişti. Halktan insanların yatak odalarının etrafına duvar örmelerinin ve orayı tamamen özel alan ilan etmelerinin sadece iki yüzyıllık bir geçmişi var. Elektronik dünyaya zahmetsizce bağlanmamızı sağlayan, akıllı, fütüristik yatakların hayatımıza girmesiyle birlikte, bu mahremiyet anlayışı bile artık yavaş yavaş çözülüyor. Sanayi Devrimi'ne kadar, hatta devrim sonrasında bile yatak hem işlevselliği açısından hem de sembolik olarak önem taşıyan bir nesneydi; deyiş yerindeyse, hayat tiyatrosunun sahnesiydi.

Hem de ne sahne! Gözlerimizi hayata genellikle yatakta açar, yatakta yumarız. Kraliyet ailesi mensupları mevzubahis olduğunda ise doğum ve ölümler büyük riskler barındırıyordu çünkü özellikle de ortalama yaşam süresinin kısa olduğu, hükümdarın bir anda ölüvermesi ihtimalinin bulunduğu zamanlarda taht veraseti bir hayat memet meselesiydi. Çin ve Hindistan imparatorları, Mısır firavunları ve İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth kendileri için özel olarak ayrılmış, itinayla korunan alanlarda uyumayı âdet edinmişlerdi. Seçkinlerin doğum ve ölümleri tanıkların gözleri önünde gerçekleşirdi. Örneğin, kraliyet ailesi mensuplarının doğumunda İngiltere dahiliye nazırı hazır bulunurdu ki bu gelenek Prens Charles'ın doğduğu 1948 yılına kadar varlığını sürdürmeye devam etti. Kral II. James'in oğlunun 1688'de Saint James Sarayı'ndaki doğumuna ise 42 tanınmış şahsiyet tanıklık etmiş; Cambridge'li bir tarihçi bu olayı, medya sirkine dönüşen ilk kraliyet doğumu diye nitelendirmişti.

Ölüm döşeklerinin ve ölü sedirlerinin de sembolik bir önemi vardı. Kazakistan'daki Berel Mezarlığı'nda bulunan, MÖ 200 yılından kalma bir Moğol kurganında yerden hafifçe yükseltilmiş, ahşap yataklarda yatan iki İskit soylusunun cesedine ulaşıldı. Bu iki soylunun defin odalarının dışında ise huş ağacı kabuklarından bir "yatak" üzerinde 11 at yatıyor; atların üzerindeki eyerler ve koşum takımları olduğu gibi duruyordu. Bu görüntüyle Moğolların dinî inançları arasında sıkı bir bağ var. Moğol inancındaki ata binmiş gök tanrısı, atın sağladığı hareket kabiliyetinin hayatta kalmak ve liderlik etmek için vazgeçilmez olduğu bir dünyayı sembolize ediyordu. Belli ki

öbür dünyada da bu liderlerin, atları olmadan güçlerini koruyamayacakları düşünülüyordu.

Victoria dönemine gelindiğinde, ölüm döşeği etrafında toplanmak hâlâ önemli bir ritüel olarak kabul görse de yatak odasının, insanların birlikte vakit geçirecekleri bir alan olarak kullanılması artık hoş karşılanmıyordu. Özellikle yeni ortaya çıkan kentli orta sınıf, kadınlarla erkeklerin ayrı alanlarda vakit geçirmeleri gerektiği fikrini fanatikçe destekliyordu. Yatak odası bu insanlar için mahrem bir sığınağa dönüşmüştü ve bu ideal o günden sonra tüm Batı dünyasında hızla benimsendi. Böylece, yüzyıllardır kullanılan temel yatak teknolojisi de ilk defa değişmeye başladı. Gelecekteki kayışlar yahut şeritler yerine metal yayların 1826 yılında kullanılmaya başlamasıyla beraber yataklar daha teferruatlı bir hal aldı. Sanayi Devrimi'nin bir getirisi olan makine örgüsü pamuk yatak takımları, Victoria döneminde dört başı mamur çamaşır dolaplarının olmazsa olmazı haline gelmişti. Nemin her yere nüfuz ettiği, insanların tüberküloz tehdidiyle karşı karşıya oldukları bir dönemde, bu yatak takımlarının itinayla havalandırılması ve iyice kurutulması gerekiyordu. Victoria döneminde yaşamış ev hanımları, hizmetçilerin yatakları bir türlü olması gerektiği gibi yapamadıklarından yakınıyordu. Yatak yapmak deyince hizmetçilerin aklına gelen ilk şey yatağın üstünü örtmek oluyordu; bu da yatağın “küf kokmasına ve içinde yatılamaz hale gelmesine” neden oluyordu. Günümüzde yapılan deneylerden anladığımız kadarıyla, bir hizmetçinin Victoria usulü bir yatağı hakkıyla yapabilmek için yarım saat uğraşması gerekiyordu. Yatak yapma işini kökten değiştirecek en büyük devrim ise 1970'lerde yaşandı: Hazır yorganın icadıyla beraber battaniyelerin, üst ve alt çarşafların ve diğer kılıfların değiştirilmesi ve temizlenmesi gibi bitmek bilmeyen işler ortadan kalkmış oldu.

Bugün, USB girişleri ve diğer araç gereçlerle donanmış, böylece kullanıcıların sürekli bağlantıda kalmasını sağlayan son model yataklar, teknolojiyle her geçen gün daha da içli dışlı olan, birden fazla işin aynı anda yapıldığı sanayi sonrası toplumların bir aynası gibi. Diğer yandan, artan kent nüfusu ve fahiş emlak fiyatları milyonlarca

insanın kondominyumlarda*, tek odalı, daracık dairelerde ve yüksek katlı, kalabalık binalarda yaşamasına neden oluyor. Hal böyle olunca da yataklar ya duvara katlanıyor yahut evin herkese açık alanlarında yeniden boy gösteriyor.

Bu kitapta biz, insanın ürettiği teknolojilerin en başında gelen ve bugün üzeri örtülen yatağın örtülerini kaldırıyor, insanlığın en görmezden gelinen eserlerinden birinin, çoğu zaman tuhaf, bazen komik ama her zaman ilgi uyandıran tarihini gözler önüne sermeye çalışıyoruz. Ortaçağ'ın muazzam salonlarında gülüp eğlenen, edepsiz yatak arkadaşlarından Amerikan başkanlarının uyku alışkanlıklarına kadar uzanıyor; şimdiye kadar pek araştırılmamış bir mekân olan yatağın hangi akla hayale gelmeyecek kılıklara büründüğünü ve insanların yatakta neler yaptıklarını inceliyoruz.

* Her birimi ayrı ayrı kişiler tarafından sahiplenilen; bahçe, otopark, koridor gibi alanların ortak mülkiyete tabi olduğu çok birimli gayrimenkul apartman. (Y.N.)

GÜN YÜZÜNE ÇIKARILAN YATAKLAR

“Neredeyse tüm sosyal tarih ve biyografilerde hikâyenin üçte biri eksiktir.” Mimari yapı ressamı ve mobilya uzmanı Lawrence Wright 1960’larda bu cümleyi yazarken geçmişe ilişkin bilgi dağarcığımızda yatağın pek yer tutmuyor olmasını kendine dert edinmişti.¹ Arkeolojik bilgi dağarcığımız için de aynı şeyi söylemek pekâlâ mümkün. Ama arayan bulur demişler. Arkeologlar olarak biz de yatağın tarihimizi anlatmaya başlarken yatağı, öncelikle arkeolojik bir eser olarak ele almanın mantıklı olacağını düşündük.

Yatacak Yer Bulma Arzusu

İnsanların hangi noktada yatak kullanmaya başladığı sorusuna verilecek yanıt esasen yatağı nasıl tanımladığımızı bağlı. En eski atalarımız, muhtemelen, bugün de yaşamaya devam eden primat akrabalarımızın yaptığı gibi, yerden yüksekte, dal ve ot demetlerinin içinde uyudular. Öyle yapmak zorundaydılar çünkü hepimizin anavatanı olan Doğu Afrika topraklarında, vahşi hayvanların ögle yemeği ol-

mak işten bile değildi. Atalarımızın ateş ve etkili av silahları olmaksızın kendilerini korumaya, varlıklarını idame ettirmeye çalıştıkları milyonlarca yıl boyunca yüksekte yatmak bayağı işe yaradı. En çok da uyurken ve bebeklerini beslerken savunmasız kalan atalarımız, kolay kolay kırılmayacak, sert dallar üzerinde kendilerine dinlenme yerleri aradılar ve muhtemelen ot ve yaprakları kullanarak yuvalar yaptılar. Bu ağaç tepelerindeki yatakların izleri tabii çoktan kaybolup gitti.

Ama en azından şempanzeler, yani bugün hâlâ hayatta olan en yakın akrabalarımız eskiden yataklarımızı nasıl yapmış olabileceğimize ilişkin bir fikir sunuyor bize. Batı Uganda'da, Toro-Semliki Yaban Hayatı Koruma Alanı'ndaki şempanzeler Uganda demir ağacının dallarından faydalıyor; geniş aralıklı ve güçlü kollara sahip bu ağacın sürgün dallarını örerek dayanıklı yataklar yapıyorlar.² Diğer şempanze grupları da yuvalarını yapmak için kullanacakları malzemeleri özenle seçiyorlar. Üstelik şempanzelerin çoğu yatağını her gün yeniliyor. Bu da, bir şempanze yatağının ortalama bir insan yatağından çok daha az miktarda dışkı ve deri bakterisi barındırması ve dolayısıyla şaşırtıcı derecede temiz olması anlamına geliyor.³ Uzak atalarımızın da aynı yöntemi kullanarak yerden yüksekte yuvalar yaptıklarını ve bu yuvalardan uyumak, gündüz sıcağında dinlenmek ve üremek için istifade ettiklerini kesin bir dille söyleyebiliriz. Günümüzde ise hiçbir insan grubunun ağaç tepesindeki yuvalarda uyumak gibi bir alışkanlığı yok.

Atalarımız, kesin tarihi hâlâ tartışılmakla beraber, yaklaşık iki milyon yıl önce ateşi kontrol etmeyi öğrendiler. Ateşi kontrollü bir şekilde kullanabilmek demek ısınabilmek, yiyecekleri pişirebilmek ve her şeyden önemlisi vahşi hayvanlardan korunabilmek demektir. Bu gelişmeden sonra atalarımız nihayet yerde, yani açık hava kampalarında, kaya çıkıntılarının altında yahut mağaralarda, yaktıkları ateşin etrafında uyumaya başladılar. Ateş hem insanlar arası yiyecek paylaşımının artmasını sağladı hem de ateşin yaydığı ısının cazibesine kapılan insanlar ister istemez bir araya toplandılar, kendi küçük toplulukları içinde yakın ilişkiler kurdular. Yaşadıkları yer ve aile bağları insanlar için daha da önem kazandı. Kadınlar ile erkekler arasındaki ilişkilerin kökten bir değişikliğe uğramış olması da kuvvetle

muhtemel. Ateşe yakın olmak için bir araya gelen ve her gece yakın fiziksel temasta bulunan insanlar, şans eseri karşılırlarına çıkan kişilerle cinsel ilişkiye girmek yerine sürekli aynı partner ya da partnerlerle, beraber uyudukları yerlerde cinsel ilişkiye girmeye başladılar. İnsan evriminde eşler arası bağıllığın ortaya çıkması çok da eski olmayabilir ve böyle bir bağıllığın oluşmasında teknolojinin, yani ateşin ve yatağın bir payı olduğunu düşünmek de esasen epey heyecan verici. Sonuç olarak, yatak (ki yatak derken muhtemelen bir ot yığınından yahut posttan daha fazlasını kastetmiyoruz) gündelik hayatın merkezi haline geldi; artık uykunun da günlük bakımın ve paylaşımın da odağında yatak vardı.

En eski insan davranışlarıyla ilgili olarak yukarıda sunduğumuz tasvir bir bilgi birikimi ışığında ortaya çıkmış olsa da bu tasvirin büyük bir bölümü varsayımlara dayanıyor. Geçmişte neler yaptığımızla ilişkin birtakım somut kanıtlara ulaşmamız, ancak arkeolojinin bugüne kadar bulup çıkarabildiği en eski yataklar sayesinde mümkün oldu. Bu yataklara, Güney Afrika'daki uThongathi Nehri'nin yukarısında, Durban kentinin 40 kilometre kuzeyinde ve Hint Okyanusu'na 15 kilometre mesafede bulunan bir falezdeki Sibudu kaya sığınağında ulaşıldı.⁴ Fiziksel ve şüphesiz zihinsel olarak tıpkı bize benzeyen *Homo sapiens*, yani modern insanlar 77 bin ila 38 bin yıl önce bu sığınağı en az 15 kez ziyaret ettiler ve burada uyudular. Sığınağa bulunan ve yakındaki nehrin kıyısında bugün de yetişmeye devam eden ot, saz ve kamışlardan yapılmış kalın istifler bize, düzenli fakat aynı zamanda tedbirli bir uykunun hikâyesini anlatıyor. Bir mağarada yahut kaya sığınağında uyuyan kişiler için buraları temiz tutmak ve böceklerden arındırmak hiç de kolay değildir; fakat belli ki Sibudu insanları bu işte ustaydılar. Kendilerini korumak için, bölgede yetişen ve *Cryptocraya woodii* adıyla anılan bir defne ağacının böcekleri öldüren, sivrisinekleri ve diğer haşereleri uzaklaştıran kimyasal bileşenlere sahip, hoş kokulu yapraklarını kullanıyorlardı. Ayrıca, yine böceklerden ve atıklardan kurtulmak için yatak malzemelerini düzenli aralıklarla yakıyor; sonra da yeni ot ve kamışlarla kendilerine yeni yataklar yapıyorlardı. Çoğu en az üç metrekareyi bulan bu yataklara bakarak Sibudu sığınağı sakinlerinin battal boy yatak sevdiklerini ve bunların her köşesinden istifade ettiklerini söy-

leyebiliriz. Bu yataklar yalnızca uyumak için kullanılmıyordu. Mağara sakinleri yemeklerini burada hazırlıyor, sonra yine buraya uzanıp yemeklerini yiyorlardı; yani anlaşılan, birçok etkinliği bir arada yapmayı seviyorlardı.

İspanya'nın kuzeyinde, Santander kentinin ise güneybatısında bulunan Esquilleu Mağarası'nda 50 bin yıl önce yaşayan Neandertal kuzenlerimiz de ot yığınları üzerinde uyumuşlardı. Bundan 23 bin yıl sonra, doğrudan atalarımız avlanmak ve balık tutmak için İsrail'deki Celile Gölü kıyılarında bulunan ve Ohalo II adıyla bilinen bir kamp alanı kurdular.⁵ Sular altında kalan fakat göl seviyesinin düşmesiyle tekrar gün yüzüne çıkan bu alanda, oval bir kulübe tabanının, göl kenarında yetişen, yumuşak ve narin gövdeli otlarla özenle kaplanmış olduğu görüldü. Bu otları toplayanlar, ot gövdelerini keskin ağızlı taş aletlerle kesmiş ve kulübenin zeminine sıkı sıkı döşemişlerdi. Daha sonra da otları muhafaza etmek ve ince, basit bir örtü oluşturmak için bunların üzerine sıkılaştırılmış bir kil tabakası sermişlerdi. Bu yumuşak ot katmanı uyumak için münasip bir yerdi. Ohalo insanları ot demetlerini karo taşı döşer gibi duvar kenarlarına döşemiş, ortada ise ateş yakmak için açık bir alan bırakmışlardı. Bu insanların yatak yapma anlayışları esasen oldukça gelişmişti. Ortadaki ateşin etrafı ve kulübe girişi daha ince ot katmanlarıyla kaplanıyor; buralar yiyecek hazırlamak ve alet yapmak için kullanılıyordu. İnsanların böyle bir mekân tasarlayarak tarihöncesi dönemde bir oda ve kahvaltı anlayışı geliştirdiklerini söylemek mümkün değildi belki ama geceleri rahat uyumaya önem verdikleri açıktı. Modern avcı kamplarında olduğu gibi burada da uyuma alanları ayırdı.

İnsanlar bin yıllar boyu ısınabilmek için ateşin yakınında, yan yana, dip dibe uyudular; daha soğuk iklimlerde kürklerin, postların altına sığındılar. Uyuyacak kişinin en temel ihtiyacı ısınabilmek ve tehditlerden korunabilmektir. Mahremiyet diye bir şey söz konusu değildi: İnsanlar, akrabalarına ellerini uzatsalar dokunabilecekleri kadar yakın bir mesafede eşleriyle seviştiler, bebek yaptılar, bebeklerini emzirdiler, hastalandılar ve öldüler. Bu gerçekliği bize hatırlatan birkaç yerden biri de doğu Teksas'ta, Pecos Nehri'nin oluşturduğu bir kanyonda bulunan Hinds Mağarası.⁶ İnsanlar bu mağarayı ilk kez

MÖ 7000 yılı kadar erken bir tarihte ziyaret ettiler. Üç metrelik kuru mağara dolgusu, bitkilerden tutun da yaygılara, sepetlere, yataklara kadar her şeyi koruduğu için arkeolojik bir hazine niteliği taşıyor. Bin yıllar boyunca, 10 ila 15 kişiden oluşan insan grupları, misafiri oldukları bu mağaradan benzer şekillerde istifade ettiler. Biri mağaranın arka tarafında, diğeri bir duvar girintisinin içinde olmak üzere iki farklı alanda, içi otlarla kaplanmış uyku çukurlarının kalıntılarında ateş yakıldığını gösteren izlere ulaşıldı. Bu iki uyuma alanının arasında bulunan geniş bir bölge ise tuvalet olarak kullanılmıştı. Mağaranın misafirleri kendilerine yatak yapmak için sığ çukurlar kazmış ve bu çukurların içini ince, yapraklı dallarla doldurmuşlardı. Bunların üstündeki kalınca bir katmanın içinde hasır parçalarına, hatta kullanılıp atılmış sandaletlere rastlandı. En üstte ise yumuşak otlardan oluşan bir dolgu ve bir yaygı bulunuyordu. 0,9 metre boyunda ve 0,6 metre enindeki bu çukurlar hayli samimi bir ortam yaratmış olmalı. Başka hiçbir iş yapmaya elverişli olmayan bu alanların yalnızca uyumak için kullanıldığı belliydi. Bunları kullananlar, muhtemelen vücut ısılarını korumak için çömelerek uyumuşlardı.

Atalarla Uyumak

Hızla ileri sarıp MÖ 3200 yılına, Britanya'ya ait Orkney Adaları'ndaki Skail Körfezi'nin güney kıyılarına gidiyoruz. Körfez, rüzgâr ve fırtınanın eksik olmadığı bir yer. 1850 yılında yaşanan büyük fırtınada deniz seviyesi alışılmadık biçimde yükselmiş ve çok sert esen rüzgâr, Skerrabra (bugünkü yazılışıyla Skara Brae) adıyla bilinen tepenin üstündeki otları söküp atarak alttaki antik taş yapıların ana hatlarını ortaya çıkarmıştı. Bölgenin yerlisi ve toprak sahibi William Watt toprağı kazarak dört eve ulaşmış ama sonra kazma işini bırakmıştı. Bu alan 1925 yılına kadar olduğu gibi kaldı fakat o yıl meydana gelen şiddetli fırtınada evlerden bazıları zarar gördü. Bölgenin yerlileri yapıları koruyabilmek amacıyla bir dalgakıran inşa ederken başka evler de buldular. Nihayet, Edinburgh Üniversitesi mensubu ve dönemin en saygın arkeologlarından biri olan Vere Gordon Childe, 1928 ile 1930 yılları arasında bir kazı çalışması yürüttü; yapıları koza gibi saran kumu temizleyerek onları açığa çıkardı.

XIV. Louis, Fransa'yı yatak odasından idare etti. İkinci Dünya Savaşı sırasında Winston Churchill, İngiltere'yi yatağından yönetti. Yolcular, yolculukları sırasında hiç tanımadıkları yabancılarla birlikte yattı, Sanayi Devrimi öncesi pek çok aile aynı yatağı paylaştı. Bir zamanlar yataklar pahalı objelerdi ve çoğu zaman gösteriş amaçlıydı: Tutankamon altın bir yatakla birlikte sonsuzluğa göç etti, zengin Yunanlar öbür dünyaya üzerinde yemek yemek için tasarlanan yataklarında gönderildi.

Yatak; doğum, ölüm, seks, hikâye anlatımı ve sosyalliğin yanı sıra uyumak için de kullanılıyordu. Ama kimin kiminle, neden ve nasıl yattığı zamana ve yere bağlı olarak inanılmaz derecede değişiyordu. Yatak modern çağda özel ve gizli bir alana dönüşünce zengin sosyal tarihi de büyük ölçüde unutulmuş oldu.

Brian Fagan ve Nadia Durrani, son 70 bin yılı kapsayan bu çalışmalarında, yatağın zaman içindeki sonsuz çeşitlilikteki rolüne bakıyor. *Yatakta Neler Yaptık?*, yatağın büyüleyici ama çoğu zaman unutulmuş geçmişindeki örtüyü kaldırıyor.

Tarih

Tellekt

www.tellekt.com

ISBN 978-625-7118-21-7

9 786257 118217